

REGISTER BLANTIK SAPI ANA ING PASAR KEWAN

KECAMATAN PUJON KABUPATEN MALANG

(Tingkatan Sociolinguistik)

Dendang Dewi Wulandari

Jurusan Bahasa Dhaerah, Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Freddyrivan6@gmail.com

ABSTRAK

Jeneng Mahasiswa : Dendang Dewi Wulandari
NIM : 082114014
Prodi/ Jur : S1/ Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah
Fakultas : Bahasa dan Seni
Nama Lembaga : Universitas Negeri Surabaya
Pembimbing : Prof. Dr. Udjang Pairin M. Basir M. Pd
Taun : 2015

Basa minangka sarana kanggo komunikasi lan medharake pikir, uneg-uneg lan uga panrasa. Sakabehane solah bawa manungsa ing pasrawungan, ora bisa dipisahake saka guneman marang wong liyan. Senadyan manungsa mau bisu, nanging isih bisa nggunakake basa isyarat kangge guneman. Sakabehe kasunyatan mau nuduhake yen basa sawijining sarana kang banget migunani. Amarga krana basa, manungsa uga bisa nyukupi sandhang pangan lan uga bisa paring pitulung becik marang wong liya.

Saka lelandhesaning panliten kasebut, mula antuk underaning panliten yaiku (1) kepriye wernane basa lan wujud tembung-tembung apa wae kang digunakake Blantik Sapi sajroning dol tinuku, (2) Kepriye basane Blantik Sapi ning Desa Pujon, rikala kulak warta bab reregan Sapi, (3) Kaya ngapa modhel basa promosi Blantik Sapi ing Desa Pujon kecamatan Pujon kabupaten Malang, (4) Kaya ngapa wujud basa kang nandhani dadine dol tinuku ing kalangane *profesi* Blantik Sapi.

Kagiyatan panliten iki nggunakake ancangan metode deskriptif kualitatif. Sumber dhatane yaiku saka gunemane para Blantik Sapi nalika dol tinuku Sapi ing Pasar Kewan Pujon. Dhata ing panliten iki arupa tembung, lan ukara kang di enggo dening Blantik Sapi nalika dol tinuku Sapi ing Pasar Kewan Pujon. Panliten iki nggunakake tekhnik simak, rekam lan nyathet.

Asile panliten iki yaiku bisa kadudut intisaka basane Blantik Sapi kaya mangkene Ragam basa kang dianggo yaiku ragam basa campuran kayata nalika transaksi ana ragam ngoko, lan ragam ngoko-krama. Ragam basa nalika Promosi yaiku, Ragam ngoko, ragam ngoko-krama, ragam ngoko-indonesia. Banjur ana tetembungan kang mung awujud abang-abang lambe lan uga ana campuran dialek dhaerah kayata dialek malangan lan dialek Sundha.

Wujud alih kode sing digunakake dening para blantik sapi, yaiku Alih kode intern kang nggunakake ragam krama ngoko, ragam ngoko krama, ragam basa Indonesia basa Jawa, ragam basa Jawa basa Indonesia. Sebab-sebab alih kode yaiku penutur lan mitra tutur. Alasan anggane nggunakake alih kode yaiku kepingin ndadekake pasrawungan supaya luwih gayeng, lan pengaruhe saka abang-abang lambe. Uga tujuwan anggane masyarakat BLS nggunakake alih kode yaiku, kepingin nyindir mitra tutur, negesake maksud tartamtu lan *prestise*.

Wujud campur kode kang dianggo dening para blantik sapi yaiku campur kode negatif yaiku ragam ngoko basa Indonesia, ragam ngoko-krama, ragam ngoko arab. Banjur campur kode intern yaiku basa Jawa basa Indonesia, ragam ngoko krama, ragam ngoko dialek malangan lan ragam krama dialek malangan. Alasan nggunakake campur kode yaiku, ora ana tembung utawa ungkapan liya, lan ngganti basa kang ora kena dibasakake. Tujuwane yaiku, supaya nggampangake mitra tutur ngerteni karepe penutur, menahi swasana sing santai lan uga nuduhake *prestise*.

Tembung Wigati : Alih kode, Campur kode Register Blantik Sapi

REGISTER BLANTIK SAPI ANA ING PASAR KEWAN

KECAMATAN PUJON KABUPATEN MALANG

(Tingkatan Sociolinguistik)

ABSTRAK

Jeneng Mahasiswa : Dendang Dewi Wulandari
NIM : 082114014
Prodi/ Jur : S1/ Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah
Fakultas : Bahasa dan Seni
Nama Lembaga : Universitas Negeri Surabaya
Pembimbing : Prof. Dr. Udjang Pairin M. Basir M. Pd
Taun : 2015

Bahasa adalah suatu sarana komunikasi yang menjabarkan sebuah pikiran, angan-angan dan juga perasaan. Semua kegiatan manusia di dalam bersosialisasi tidak bisa dipisahkan dengan pembicaraan terhadap orang lain. Walaupun orang tersebut tuna wicara, tetapi masih bisa menggunakan bahasa isyarat untuk berbincang. Semua kenyataan tadi menunjukkan jika bahasa merupakan sebuah sarana yang sangatlah berguna. Karena dengan bahasa, manusia bisa mencukupi sandhang pangan dan juga bisa memberi pertolongan kepada orang lain.

Dari landasan penelitian tersebut, maka di ambil rumusan masalah seperti: (1) Bagaimana ragam dan wujud klaimat-kalimat apa saja yang digunakan Blantik Sapi di dalam kegiatan jual beli, (2) Bagaimana bahasa Blantik Sapi di Desa Pujon ketika mencari berita mengenai harga-harga Sapi, (3) Seperti apakah model bahasa promosi Blantik Sapi di Desa Pujon Kecamatan Pujon Kabupaten Malang, (4) Seperti apa wujud bahasa yang menandai terjadinya jual beli dalam kalangan profesi Blantik Sapi.

Kegiatan penelitian ini menggunakan metode deskriptif kualitatif. Sumber data dalam penelitian ini mengambil dari pembicaraan para Blantik Sapi ketika jual beli Sapi di Pasar Hewan Pujon. Data yang ada dalam penelitian ini berupa kata dan kalimat yang di pakai oleh Blantik Sapi ketika jual beli di Pasar Hewan Pujon. Penelitian ini menggunakan tehnik simak, merekam dan mencatat.

Adapun hasil dari penelitian ini adalah ragam bahasa campuran yang digunakan ketika transaksi seperti ragam ngoko dan ragam ngoko-krama. Ragam bahasa ketika promosi yaitu ragam ngoko, ragam ngoko krama, dan ragam ngoko bahasa Indonesia. Ada kalimat-kalimat yang hanya berupa basa-basi dan ada juga campuran dialek daerah seperti dialek malangan dan dialek Sunda.

Wujud alih kode yang digunakan oleh para blantik sapi yaitu alih kode intern yang menggunakan ragam bahasa Jawa krama ngoko, ragam ngoko krama, ragam bahasa Indonesia bahasa Jawa, ragam bahasa Jawa bahasa Indonesia. Sebab sebab alih kode yaitu penutur dan mitra tutur. Alasan menggunakan alih kode yaitu ingin menyesuaikan diri dan pengaruh basa basi. Serta tujuan alih kode yaitu pada masyarakat BLS yaitu ingin menyindir mitra tutur, menegaskan maksud tertentu dan *prestise*.

Wujud campur kode yang digunakan para blantik sapi ialah campur kode negatif yaitu ragam ngoko bahasa Indonesia, ragam ngoko krama, ragam ngoko basaha Arab. Kemudian yang dipakai selanjutnya ialah campur kode intern yaitu bahasa Jawa bahasa Indonesia, ragam ngoko krama, ragam ngoko dialek malangan dan ragam krama dialek malangan. Alasan menggunakan alih kode yaitu tidak adanya kalimat atau ungkapan lain, dan mengganti bahasa yang tidak bisa dibahasakan. Tujuannya yaitu supaya menggampangkan mitra tutur mengerti apa yang diharapkan penutur, memberikan wasana yang santai dan *prestise*

Kata Kunci : Alih kode, Campur kkode Register Blantik Sapi

PURWAKA

1.1 Mula Bukaning Panliten

Sakabehe solah bawane manungsa ing pasrawungan, ora bisa dipisahake saka guneman marang wong liya. Nadyan manungsa mau ora bisa nyuwara, nanging isih bisa guneman nggunakake basa saka perangane awak utawa sing diarani basa *isyarat*. Basa minangka piranti kanggo srawung tumrap pawongan siji klawan pawongan liyane. Saperlune manungsa srawung kanggo mujudake kekarepan. Basa uga nduweni pangaribawa kang utama ing bebrayan. Amarga krana anane basa, manungsa bisa nyukupi sandhang pangan lan uga bisa paring pitulung becik marang wong liya.

Basa, siji-sijine sarana kanggo caturan, minangka kegiatan *sosial* kang nglibatake manungsa ing jerone, kang dadi pamicara

lanuga dadi mitrawicara. Para pamicara lan mitrawicara ngerti yen ana paugeran-paugeran basa kang kudu dicakake ana ing pasrawungan. Amarga basa minangka piranti kang digunakake manungsa kanggo sesrawungan karo manungsa liyane. Kanthi basa manungsa bisa migunakake ing maneka warna pakaryan kayata guneman wawan rembug, paminta, ngongkon lan narik kawigatene wong liya supaya nglakoni apa sing penutur karepake (Basir, 2002:3).

Basa, ndadekake guneman marang liyan bisa dipahami tegese, saengga pawarta kang disampekake bisa ditampa kanti apik lan sarujuk saka karepe pamicara lan mitrawicara. Senajan ana ing kasunyatan, para panganggo basa mau asring nglirwakake paugeran-paugeran basa

kang wus ana. Nanging para panganggo basa kasebut nduwe panemu kang paling utama yaiku mitrawicara bisa nampa lan ngerti basa kang disampekkake saengga ngerti apa kang dikarepake.

Ana ing sajrone bebrayan agung, manungsa kagolong makhluk *individu* lanuga makhluk *sosial*. Perkara iki sarujuk karo panemune Samsuri (1994:4) ngandharake yen basa ora bisa dipisah saka uripe manungsa. Saka basa kang digunakake, manungsa bisa medharake pengalaman, panyaru, panemu, pikiran lan liya-liyane. Saka sakabehe jlentrehan ning ndhuwur, manungsa sejatine ora nglakoni urip tanpa anane basa. Basa minangka sarana *komunikasi*, sing bisa nggayutake saben manungsa.

Basa nduweni paedah kang kaperang dadi telulas, yaiku: (1) Basa kanggo nyawijikake manungsa karo tata aturan sosial, (2) Basa kanggandharake kaendahan, kebecikan, luhuring bebudhen, lan liyane, (3) Basa kanggo ngatur *kontak sosial*, (4) Basa kanggo ngatur tindak tanduk, (5) Basa kanggo ngatur tindak tanduk marang wong liya, (6) Basa kanggo ngandhakake pangrasane batin, (7) Basa kanggo menehi tandha ngenani *hubungan sosial*, (8) Basa kanggo ngandharake kaweruh ing sakjabane basa, (9) Basa kanggo menehi piwulang ngenani kewasisan lan ketrampilan, (10) Basa kanggo medharake basa, (11) Basa kanggo nakokake babagan apa wae marang wong liya, (12) Basa kanggo ngadohake saka beban lan alasan, (13) Basa kanggo ngadharake tindak tanduk *performatif*, (Dell Hymes ing Soeparno 2003:7-8).

Basa minangka piranti kanggo srawung marang liyan, mula bisa wae basa mau owah saka paugerane. Anane owah-owahan

kaya dene kang wus diandharake sadurunge, nuduhake yen basa mau uga sawijining pambada jaman. Amarga ditemoni maneka warna ragam basa. Semana uga tata aturan kang ana ing sajrone basa Jawa. Mula basa Jawa ngrembaka sajroning jiwane masyarakat Jawa panganggo basa. Senajan basa Jawa wus kaperang dadi Jawa kuna, Jawa pertengahan, lan Jawagagrag anyar, nanging basa Jawa isih ngrembaka lan isih di uri-uri dening masyarakat Jawa. Panganggo basa sajroning *komunikasi* sejatine ora mung dipesthekake saka anane *faktor sosial* lan *faktor kultural*. Pamawas mau ngemu teges yen basa minangka perangan kang ora bisa dipisahake saka *sistem sosial* (Rahardi, 2001:27).

Basa lan kepentingane urip masyarakat ora bisa dipisahake, panemu iki disengkuyung dening Basir (2002:1) ngandharake yen basa lan masyarakat kaya dene iwak karo banyu, padha mbutuhake. Semana uga masyarakat mbutuhake basa kanggo srawung tumrap masyarakat liyane. Saengga basa bisa dadi minangka tali kanggo ngatur uripe manungsa. Kanthi basa sing padha dibutuhake manungsa, mula basa mau bisa nuwuhake rasa kang padha nyawiji sajroning masyarakat kasebut. Ana ing bukune Samsuri (1994:4) ngandharake, yen basa tansah nyawiji ana ing uripe manungsa sajroning lelakon sabendinane. Krana basa mau manungsa bisa ngandharake kekarepan, gagasan, panyaru lan sapanunggalane.

Ing sajroning bebrayan sing maneka warna pawongane, ndadekake maneka warna uga basa kang dienggo kanggo piranti srawung marang liyan. Sawijining ngelmu kang ngrembug babagan basa ing sajroning *lapisan sosial* yaiku

Sosiolinguistik. Kaya panemune Chaer (2004:2) njlentrehake yen *Sosiolinguistik* yaiku sawijining ngelmu kang nyinaoni *sosiologi* lan *linguistik*, kekarone nduweni sambung rapet kang padha mangaribawani. Ing jroning *Sosiologinyinaoni* ngenani pawongan ing sajroning masyarakat, lan ngenani kumpulaning manungsa, uga proses *sosial* sing ana ning masyarakat. Dene *Linguistik*, yaiku perangane ngelmu kang nyinaoni basa, utawa perangane ngelmu kang ndadekake basa mau *objek kajian*. Dadi sing diarani *Sosiolinguistik* yaiku perangane ngelmu kang nyinaoni basa sajroning masyarakat basa.

Sosiolinguistik, ngelmu kang njlentrehake basa saben panggenan masyarakat kang maneka warna. Basa kang di enggo dening masyarakat *sosial*, bisa di perang miturut kelompok masyarakat lan basane. Kasunyatan saka pambada mau bisa amarga asal dhaerah kang seje, sasana caturan, sipat, kahanan lan pangkat. Tuladhane ana ing saben-saben *lapisan* masyarakat miturut panggen pangaweane, kaya dene ing srawunge para nelayan, pejabat, pegawai kantor, wartawan, buruh, tukang ojek, wong dagang lan sopir.

Saka sak kabehing pambada mau, basa anyar bisa tuwuh ana ing bebrayan, lan tuwuhe basa anyar mau ora ndadekake alangan tumrap masyarakat panganggo basa kasebut. Basa kang sipate manasuka “*arbitrer*”, bisa di tampa dening masyarakat panganggone kanti tujuwan lan maksud kang padha. *Sosiolinguistik* kang ngrembug basa kanggo sarana *komunikasi*, ngecakake basa ing panggen kang luwih *funksional* lan *ilmiah*. Senajan saka *lapisansosial* kang maneka warna, nanging tujuwane basa mau padha(Hudson ing Basir, 2010:7). Sarujuk karo panemune

Basir (2010:5) ngadharake yen basa di deleng saka masyarakat panganggone, bisa di perang kanthi teges panganggone. Kang wigati yaiku, basa kuwi sawijing *media*, kang ngemu teges lan tujuwan. Mula saben wernane basa mau wernane ora padha, uga reroncening basa kang maneka warna.

Masyarakat nggunakake basa ing saben kepentingan. Kanthi kasunyatan kasebut, minangka sawijining bukti yen basa minangka *instrumen* kang wigati sajroning masyarakat kang nuduhake *etos* lan uga *karakter* sarta ukuran budayane bangsa (Basir, 2010:3). Ana ing budaya masyarakat Jawa, basa nduwe paugeran tumrap panganggene. Kanggo ngajeni pawongan kang luwih dhuwur drajad lan luwih dhuwur umure. Basa ana ing budaya Jawa duwe unggah-ungguh kang dumadi sajroning masyarakat. Unggah-ungguh basa mau ngrembaka ing budayane masyarakat Jawa, kang di perang dadi telung werna yaiku ngoko, madya, lan krama. Basa Jawa ngoko, yaiku basa sing dicakake kanca marang kanca kang sakumuran kanthi tujuwan supaya luwih akrab. Basa Madya, yaiku basa kanggo ngormati wong siji marang wong liyane sanajan umure padha. Basa Krama, yaiku basa sing di enggo marang wong sing umure luwih tuwa utawa drajade luwih dhuwur saka awake dhewe.

Basa kang di gawa Blantik Sapi saka dhaerahe dhewe-dhewe mau nduweni pengaruh kang wigati tumrap dumadine tetembungan kang ana ing panggenan kasebut. Saka maneka warna pengaruh sosial mau krep migunakake basa mau luwih saka siji utawa multilingual. Nanging basa kang wus tuwuh mau bisa ngrembaka lan di tampa marang masyarakat liya. Salah sijine yaiku ragam basa kang wus ngrembaka ing panggenan Pasar Sapi

kasebut. Ragam basa nduweni teges maneka warna variasi basa sing disebabkan amarga anane panutur sing ora *homogen* lan amarga maneka warna *interaksi sosial* sing dilakoni (Chaer, 1995:81)

Sakabehe basa kang tuwuh sajroning bebrayan uga ora nglirwakake anane *lapisan-lapisan* masyarakat kang nganggo basa ing kegiatan Ekonomi. Kaya dene kang ana ing kelompok basane Blantik Sapi kang manggen ana ing tlatah Malang, nduweni basa kang beda-beda lan uga budaya kang beda. Anane pambada iki mau bisa di deleng saka dhaerah asal, tingkatan sekolah, lan umur. Kajaba mau, para Blantik uga duwe dhasar basa kang beda amarga basa kang dadi kegiatan caturaning panggaweyan, mula nuwuhake *bilingualisme*, owahe basa *campur kode* lan *alih kode*.

Alih kode yaiku tegese pratandha owahe basa sing dianggo amarga kahanan sing beda (Appel sajrone Chaer, 1995:141). Kanthi umum sing nyebabake alih kode yaiku anane penutur, mitra tutur utawa wong sing di jak guneman, kahanan sing beda, amarga tekane wong liya lan owahe situasi saka formal menyang informal utawa walikane.

Campur kode nduweni teges *proses* nggunakake rong basa utawa luwihkanthi nglebokake unsur-unsur basa siji sajrone basa liya saklausa sing padha (Kachru lan Thelender sajrone Basir, 2002:64). Ana luwih saka siji sing njalari prastawa campur kode yaiku anane tetmbungan sing durung dimangerteni tegese, pengaruh paraga kelo, kurang mangerteni kode basa sing dianggo lan pangaruh unsur prestise.

Blantik Sapi sawijine panganggo basa kang nyleneh lan duwe ciri kas,

mula apik yen bisa dilestarekake supaya basane ora muspra. Ciri basa kang nyleneh mau bisa di perang dadi loro yaiku: (1) carane nawakake dagangan lan, (2) *transaksi*. Blantik Sapi nawakake dagangane kanthi modhel kang seje, saengga bisa narik kawigaten *konsumen*. Ciri kusus basa kang tuwuh iki, kagolong basa sing sipate *dinamis* amarga owahe miturut kabudayan kang mlebu ana ing jroning *komunitas* masyarakat panganggone. Basa anyar iki di *dominasi* saka *faktor* kang maneka warna, *faktor* kang paling unja, yaiku asal dhaerah mitrawicara. Contone ana campur dialek Malangan, Medura, Osing lan Jawa Tengahan. Basa-basa kang maneka warna uga dialeg-dialeg kang wus campu iki, nuwuhake basa anyar ing caturane masyarakat.

1.2 Underaning Panliten

Kanthi landhesan alasan panliten kang wus kasebut ning nduwur, mula perkara kang bakal di rembug ing panliten iki bakal di perang kaya ing ngisor iki:

- (1) Kepriye wernane basa, lan wujud tembung-tembung apa wae kang digunakake Blantik Sapi sajroning dol tinuku?
- (2) Kepriye basane Blantik Sapi ning Desa Pujon, rikala kulak warta bab reregan Sapi?
- (3) Kaya ngapa modhel basa promosi Blantik Sapi ing Desa Pujon Kec.Pujon Kab.Malang?
- (4) Kaya ngapa wujud basa kang nandhani dadine dol tinuku ing kalangane *profesi* Blantik Sapi?

1.3 Ancase Panliten

Kanthe lelandhesan alasan panliten lan punjereng panliten kaya ing ndhuwur, mula ancasing panliten iki yaiku:

- (1) Kanggo ngandharake tembung-tembung lan ungkapan kang digunakake Blantik Sapi sajroning dol tinuku Sapi.
- (2) Kanggo ngandharake basane Blantik Sapi nalika kulak warta.
- (3) Kanggo ngandharake wujud basa *promosi* reregan Sapi ning Desa Pujon.
- (4) Kanggo njlentrehake wujud basa kang nandhani dadine dol tinuku ing kalangane *profesi* Blantik Sapi

1.4 Pigunane Panliten

Asile panliten iki arupa andharan ngenani manika wernane basa kang di enggo dening Blantik Sapi. Kajaba mau, asile panliten iki bisa migunani tumrap ngrembakane wernane basa ning masyarakat lan uga bisa nyengkuyung gumregute mahasiswa jurusan Jawa, uga piwulangan babagan Basa Jawa.

1.4.1 Piguna Praktis

Panliten iki dikarepake menehi gambaran ngenani ragam basa Jawa kang digunakake dening para Blantik Sapi ing PKP ing Desa Pujon.

- (1) Panliten iki ngemu paedah kanggo nyinaoni bab *linguistik*, kanggo *faktor-faktor* kang gegayutan karo ciri lan wernane basa sabendino.
- (2) Menehi sumbangan kaweruh kanggo pamaos ngenani prastawa *alih kode* lan *campur kode* kang asring di enggo masyarakat dagang.
- (3) Menehi tambahan kanggo panliti, supaya luwih mahami rerane basa kang ana ing masyarakat Blantik Sapi.

- (4) Menehi sengkuyung kanggo ndunyane pendhidhikan mligine babagan basa Jawa lan kanggo nguru-uri Basa Jawa.

1.5 Wewatesaning Paliten

Panliten kanthe irah-irahan “*Register Blantik Sapi ing Pasar Kewan Kec. Pujon Kab. Malang*” nduweni watesan-watesan panliten, kanggo nggampangake panliti supaya bisa luwih ringkes lan *fokus* anggane ngolah data. Watesan-watesan mau kaya kang kasebut ing ngisor iki:

- (1) Panliten iki amung dianakake ing Pasar Sapi kang manggone ana ing Kec. Pujon Kab. Malang.
- (2) Sajroning panliten iki, panliti melu campur langsung nalika dol tinuku. Ora mentingake bedane umur, agama, lulusan sekolah, daerah asal, lan uga budayane pawongan kang ana ing Pasar Sapi kasebut.
- (3) Data kang diolah iki amung mligi saka ndunyane dol tinuku ing Pasar Sapi Kec. Pujon Kab. Malang.

1.6 Panjlentrehe Tetembungan

Ragam Basa : Maneka warna variasi basa sing disebabake amarga anane penutur sing ora *homogen* lan amarga maneka warna *interaksi sosial* sing dilakoni (Chaer, 1995:81)

Alih Kode : Pratandha owahing basa sing dianggo amarga kahanan sing beda (Apple sajeroning Chaer, 1995:141)

Campur Kode : Proses nggunakake rong basa utawa luwih kanthe nglebokake unsur-unsur basa siji sajeroning basa liya saklausa sing padha (Kachru

lan Thelender sajeroné Basir, 2002:64)

Prestise : Gengsi, Wibawa, martabat, reputasi, jeneng apik, kaurmatan (KBBI,1989:700)

Blantik Sapi : Sawijining *profesi* dagang (*markting*) sajroning dol tinuku Sapi ing PKW tadhisional. BS uga diarani prantarane dol tinuku Sapi (Herowintoro.blogspot.com. 2011)

2. TINTINGAN KAPUSTAKAN

2.1 Panliten Kang Saemper

Panliten kang ngrembug babagan basa kanthi kajian *sosiolinguistik* iki wis nate di tulis dening Mahasiswa Jurusan Basa Jawa, ing antarane yaiku: *Ragam Basa Pedagang Sayur di Pasar Bangun Sari Caruban* (Ikhwan Munirul, 2004). Panliten iki ngasilake panliten *ragam* basa kang ana ing masyarakat pedagang sayur ing pasar Caruban. Ana rena-renaning basa nalika nawakake dagangan lan uga nalika ngenyang rega ing pasar, mligine pasar tradisional. Panliten iki nintingi basa kanthi cara *alih kode* lan *campur kode*.

Panliten kang wus nate di enggo acuan ngenani *sosiolinguistik* basa, sakliyane ana ing nduwur uga ana panliten kang ditindakake dening Ervita (1998) kang nлити “*Ragam Bahasa Jawa Dalam Perdagangan*” panliten kasebut obyektive Surabaya nganti Blitar, ngrembug *Sosiolinguistik* basa kang dumadi ing masyarakat. Panliten kang memper kaya ditindakake Ervita iki uga di teliti Ima (1999) yaiku “*Ragam Bahasa Jawa dalam Aktivitas Jual Beli di Pasar Besar Kota*

Madiun” asiling panliten iki ngenani rena-renaning basa kang dumadi ing masyarakat, ngonceki anane *dwibasa* nalika ana *interaksi sosial* ana ing *Pasar Besar* tlatah Madiun, uga dumadine *alih kode* lan *campur kode* ning masyarakat.

Ing sakabehing panliten kang gegayutan karo alih kode campur kode mau sejatine nuwuhake basa anyar. Amarga saka saben pawongan ing maneka warna asal panggenan lan latar belakang profesi sadurunge kang seje mau sing bisa ndadekake kabudayan nalika caturan uga seje. Anane campur kode yaiku kegiatan kang nggunakake basa lan kode kusus kangge nyambungake caturan supaya padha ngerti anggane caturan. Alih kode uga kangge negesake jlentrehan tetembungan kang di enggo saben pawongan saka dhaerah seje, supaya bisa gathuk anggane *komunikasi*.

Gegayutan karo panliten kang wus dijlentrehake ning ndhuwur, panliten kang bakal ditulis iki uga memper karo panliten-panliten kasebut. Ditintingi kanthi pamerakan *sosiolinguistik*, titingan ragam basa *alih kode campur kode*, panliti bakal ngonceki sakabehing kedadeyan basa sajroning masyarakat. Sakabehe asiling panliten ing ndhuwur bakal nuwuhake basa anyar kang ngrembaka ing jroning masyarakat panganggone. Mligine kanggo saben pawongan kang ana ing sawijine penggaweyan kang padha.

2.2 Basa lan Masyarakat

Basa kuwi sawijining *sistem lambang* sing arupa swara, sifate *arbiter, produktif, dinamis*, akeh ragame lan *manusiawi*, uga kaandharake basa yaiku sarana kanggo medharake pikiran, gagasan, konsep lan pangrasa (Chaer, 1995:14).

Masyarakat sing migunakake basa ora mung sakelompok wong sing basane padha ning uga kelompok wong sing nduweni norma sajroning migunakake wujud basa.

Basir (2010:1) ngandharake yen basa nuduhake bangsa, yaiku pepatah kang nuduhake moncering basa ing bebrayan. Basa nduweni kepentingan kang unja kang tumrap kebutuhane manungsa. Basa lan masyarakat kaya dene banyu lan iwak, kekarone padha mbutuhake. Masyarakat butuh basa kanggo sarana *hubungan sosial*, banjur basa uga ngiket lan ngatur uripe manungsa. Kanthi basa, manungsa bisa nuduhake yen dheweke perangan saka sawijining kulawarga ing masyarakat kasebut.

Tembung “*masyarakat*” ing bukune Chaer (2002:59) ngandharake yaiku sakelompok pawongan kang cacah gumantung saka panggenane rumangsa sakbangsa, saketurunan, utawa nduweni kepentingan *sosial* kang padha. Banjur apa sing di maksud masyarakat basa? Yaiku kelompok pawongan kang rumangsa nggunakake basa kang padha. Kaya tuladhane ana ing kelompok pawongan kang nggunakake basa Sunda, mula bisa dititik yen pawongan mau asale saka Sunda. Halliday ing Kushartanti, Dkk (2005:54) uga ngandharake yen masyarakat basa yaiku sakelompok pawongan kang rumangsa utawa nganggep dheweke “*sehati*” amarga nganggo basa kang padha. *Frasa* kasebut diugemi amarga kasunyatan ing sabendinane nggunakake *konsep linguistik* ngenani pekara kang padha.

Kanthi basa, masyarakat bisa nduweni ciri khas tumrap kelompok soziale. Sawijing conto ing masyarakat yaiku anane budaya. Basa sawijining pambada kang paling unja amarga saben

kelompok sosial ngrasa yen deweke uga bageyan kelompok kasebut. Panemu iki isih diterusake yaiku basa nduweni ciri kang beda nalika dienggo masyarakat ing samubarang keperluan, mula basa-basa iki nduweni paedah (Kridalaksana ing Kushartanti dkk, 2005:5-6).

Saka jlenthrehan ning ndhuwur, dudutane yaiku sejatine basa kuwi tansah ngrembaka ing masyarakat, lan uga basa kuwi sarana kang paling wigati. Amarga kanthi anane basa, masyarakat bisa nuduhake kabudayan kelompok.

2.3 Fungsi Basa

Akeh panemu kang saemper ngenani paedah basa, kang ngemu teges yen basa sarana kanggo *komunikasi*, kanggo medharake pikir, lan kanggo nyampekake kekeperluan. Mula saka panemu kasebut, basa kang wus tuwuh lan ngrembaka sajroning masyarakat nduwe *fungsi* kaya kang diandharake dening para ahli basa.

Sakdurunge ngrembug babagan *fungsi* basa, perlu ngerti tegese basa kuwi apa? Basa yaiku sistem tandha unen-unen kang disarujuki saka anggota kelompok masyarakat kusus kanggo sesrawungan, caturan, lan ciri khas (Kridalaksana ing Kushartanti dkk, 2005:3).

Wardhaugh ing Chaer (2009:33) jroning buku “*Psikolinguistik Kajian Teoritik*” ngandharake yen fungsine basa kuwi sarana *komunikasi* lisan lan uga tulisan. Nanging *fungsi* kasebut wus ngandhut limang fungsi dhasar kang diandharake Kinneavy ing Chaer (2009:3) yaiku *fungsi ekspresi*, *fungsi informasi*, *fungsi eksplorasi*, *fungsi persuasi*, lan *fungsi entertainment*.

Limang fungsi dhasar iki wus ngadhahi sakakbehe konsep-konsep basa kang bisa nglairake panemu pikir utawa pesen kang bakal disampekake pamicara marang mitrawicara. Kaya kang kasebut ana ing ndhuwur, yaiku basa nduweni *fungsi informasi*, tegese basa kanggo nyampekake pesen marang pawongan liya. *Fungsi eksplorasi*, yaiku panggonane basa kanggo njlentrehake sawijining perkara lan kahanan. *Fungsi persuasi*, yaiku panggonane basa kang asipat mangaribawani utawa ngajak pawongan liya kanggo nglakoni sawijining perintah. *Fungsi entertainment*, yaiku panggonane basa kanggo nyenengake lan nglegakake batin “hiburan”.

Basa alat komunikasi kang utama ing bebrayan, kaya ora ana selane manungsa nganggo basa, nalika caturan, gojegan, crita-crita pengalaman, uga kanggo nyampekake cerita susah lan seneng. Sakabehe mau ngemu tujuan amarga anane basa kanggo sarana, senadyan nalika sadhar lan turu, manungsa ora bisa uwal saka basa (Alwasilah ing Basir, 2010:21).

2.4 Dinamika Basa

Basa sawijining sarana kang wigati ana ing bebrayan. Basa ngrembaka ing saben-saben lapisan sosial kang srawung marang liyan, ora mokal yen basa saben jaman uga owah amarga *modernisasi*. Masyarakat nggunakake basa kanthi maneka warna kekarepan lan tujuwane, antarane kang paling unja yaiku kanggo srawung marang liyan, dol tinuku, politik, lan uga kang medharake pikir saha paring pitulung becik marang liyan. Senajan basa kang dianggo para Blantik Sapi ing Pujon nemoni *modernisasi* nanging basa kasebut

isih bisa di tampa lan di anggo dening masyarakate Blantik Sapi kasebut.

2.4.1 Alih Kode

Alih kode yaiku sawijining parastawa peralihan panggawene basa amarga owahing kahanan (Apple ing Chaer 1995:141). Alih kode uga ora mung kedadeyan antarane basa, nanging bisa uga kedadeyan ing antarane ragam-ragam utawa gaya-gaya kang ana ing sawijining basa (Hymes ing Chaer, 1995:142). Yen Apple lan Hymes, Poedjosoedarmo (ing Basir, 2002:61) ngandharake yen alih kode kuwi ora mung njupuk tembung utawa *frasa* saka kode liya nanging paling ora njupuk saklausa utawa sakukara.

Miturut Chaer (1995:143) sing njalari alih kode yaiku: (1) pambicara utawa penutur, (2) *pendengar* utawa mitra tutur, (3) owah situasi utawa kahanan amarga anane wong katelu, (4) Owah-owahan saka formal menyang informal utawa walikane, (5) owah topik guneman.

Kanthi luwih rinci, Poedmesoedarmo ngandharake ana limolas alasan kang ndadekake prastawa kedadeyane *alih kode*, yaiku: (1) nyetir ukara, (2) ngomong kang ora langsung, (3) ngowahi *status*, (4) ora mampu ngarani kode tertentu, (5) mangaribawani ukara kang ndhisiki, (6) mangaribawani kahanan micara, (7) ora bisa nguwasai awake dhewe, (8) mangaribawani materi caturan, (9) pengaruh anane wong nomer telu, (10) pengin nyesuekake awak, (11) nduweni tujuwan ndhidhik lawan, (12) kegiatan piwulangan, (13) sandiwara, (14) abang abang lambe lan ungkapan, (15) mangaribawani maksud kusus (Poedmesoedarmo ing Basir, 2010:77-78).

Pawongan sing nglakoni alih kode mesthi ana tujuwane, Basir (2002:63) ngandharake yen alih kode iku nduweni tujuwan, (1) kepingin nyindir lan mantebake tekad, (2) nduweni pangareparep supaya luwih gampang dingerteni antarane mitra tutur lan panutur.

Kedadeyan-kedayean lan uga panemu kang ana ing ndhuwur iki, bisa ditemoni ana ing sajroning pasrawungane para Blantik. *Alih kode* ana ing panggwene ragam basa Blantik Sapi didhasari ing kepriye bentuk *alih kode* kang digunakake lan kepriye *alih kode* mau bisa dumadi.

2.4.2 Campur Kode

Alih kode yaiku saperangane prastawa peralihan panganggone basa amarga sawijining kahanan (Apple ing Chaer, 2004:107). Campur kode uga nduweni teges *proses* migunakake rong basa utawa luwih kanthi nglebokake unsur-unsur basa siji menyang basa liya saklausa sig padha (Kachru lan Thelender sajeroning Basir, 2002:64)

Campur kode diperang dadi rong jinis, yaiku campur kode positif lan campur kode negatif. Campur kode positif nduweni maksud kanggo biyantu unsur basa liya sing digunakake kaya apa anane. Penutur njupuk lan migunakake unsur basa utawa ragam liya kanthi tetep tanpa ngowahi amarga ora ana gathuke tembung sing trep ing basa sing dianggo. Campur kode negatif yaiku wujud njupuk lan migunakake unsur basa liya, nanging ing basa sing digunakake ana unsur tetembungan sing gathuk, produktif lan representatif. Campur kode negatif nduweni sipat sing ngrusak basa kasebut amarga basa sing digunakake saka basa liya sing ana gantine.

Antarane alih kode lan campur kode dhewe nduweni babagan sing padha lan pamedane. Babagan sing padha saka alih kode lan campur kode yaiku padha-padha nggunakake rong basa utawa luwih, utawa rong varian saka sawijining basa ing sawijining masyarakat tutur. Pembeda antarane alih kode miturut Theleder (sajrone Chaer, 1995:152) yaiku yen ing sawijining prastawa tutur, ana kedadeyan *peralihan* saka saklausa sawijining basa menyang basa liya di arani alih kode, nanging klausa-klausa lan frase-frase sing digunakake saka klausa lan frase campuran lan uga klausa lan frase campuran kuwi ora ndhukung fungsi dhewe-dhewe maneh, mula diarani campur kode.

Dadi alih kode yaiku peralihan basa sing kedadeyane saka saukara siji menyang saukara basa liya ning campur kode yaiku ukara-ukara utawa tetembungan sing dianggo kasusun saka ukara utawa tembung campuran, ning tembung campuran sing dianggo ora nduweni fungsi dhewe ing ukara kasebut.

Campur kode kaya alih kode sing nduweni tujuwan lan alasan migunakake campur kode. Basir, (2002:64) ngandharake yen campur kode nduweni tujuwan yaiku: (1) kepingin nuduhake unsur *prestise* utawa nuduhake minangka wong kang pendhidhikane dhuwur, (2) nuduhake yen penutur pinter ing babagan basa. Ana patang alasan sing ndadekake campur kode miturut Basir (2002:65) yaiku: (1) anane watesan tembung, (2) pengaruh mitra tutur, (3) kurang nguwasani kode basa kang digunakake, (4) pengaruh unsur *prestise*.

2.5 Ragam Basa

Ragam basa nduweni teges maneka warna variasi basa sing disebabake amarga

anane panutur sing ora homogen lan amarga maneka warna warna interaksi sosial sing dilakoni (Chaer, 1995:81). Anane penutur sing heterogen lan maneka warna pakaryan sing dilakoni ndadekake ragam basa tuwuh ing masyarakat.

Nganti tuwuh werna-wernaning basa yaiku krana basa mau di enggo dening kelompok masyarakat kanggo sesrawungan lan caturan, lan amarga kelompok masyarakat mau maneka warna ana lanang ana wadon, ana nom-noman lan ana sing luwih tuwa, ana wong Tani lan ana pejabat, ana sing sekolah lan uga ana sing ora sekolah, cekak tembungé masyarakat padha srawungan nggunakake basa kanggo saben keperluan (Kridalaksana ing Kushartanti, 2005:5).

Ragam basa di perang dadi rong pandhangan yaiku: (1) ragam basa utawa variasi bisa kasebabake amarga ana keragaman sosial penutur lan keragaman fungsi basa kuwi dhewe, yenta penutur basa kuwi kelompok sing beda-beda merga suku, status sosial lan pakaryane, (2) Ragam basa utawa variasi basa wis ana ing interaksi ing masyarakat (Chaer, 2004:81). Ragam basa tuwuh amarga anane dialek sing dianggo ing masyarakat. Pateda (ing Basir, 2002:40) merang patang alasan metune ragam basa yaiku: (1) merga umur sing padha, (2) pengalaman kanggo ngadhepi masalah, (3) status sosial, (4) merga ana tujuwan sing beda.

Sejene mau, Chaer (2004:62) merang ragam basa adhedhasar penutur lan panganggone. Adhedhasar penutur ateges sapa sing nggunakake basa mua, ana ing ngendi omahe, kepriye kalungguhane ing masyarakat, apa jinis kelamine lan kapan digunakake, menawa adhedhasar panganggone ateges basa mau digunakake

kanggo apa, ing bidhang apa, apa jalur lan pirantine, lan kepriye *situasi formale*.

Wernaning basa mau tuwuh uga bisa krana *status sosial, golongan*, lan kelas penutur *sosiolinguistik*. Amarga ragam basa iki ana gegayutan karo pribadhine penutur kayata umur, pendidikan, panggaweyan lan kahanan ekonomi. Dijangkepi karo panemune Chaer Agustina (2010:62-68) ngandharake yen *variasi* basa mau bisa dumadi saka segi penutur kuwi di perang dadi papat, yaiku *Idiolek, dialek, Kronolek* lan *Sosiolek*.

1. Idiolek

Idiolek yaiku *variasi* basa kang asipat pawongan. Miturut konsepe *idiolek* saben pawongan nduweni *idiolek* seje-seje. *Variasi* bakal nuwuhake *idiolek*, yaiku anane wernane swara kang beda, pilihan tetembungan, gayane pocapan, reroncening tetembungan, lan sapanunggalaning. Mula krana *idiolek* kasebut kang mbedakake caturane saben pawongan ndadekake pawongan mau bisa dititik senajan mung krungu swarane tanpa ndeleng praupane.

2 Dialek

Dialek yaiku *variasi* basa saka sakelompok pamicara kang jumlae ora tamtu (*relatif*), kang dadi pambada yaiku panggenan wilayah, utawa, *area* kusus. Amarga *dialek* dumadi saka wilayah kusus lan panggenane penutur, mula umume *dialek* dikenal kanthi *dialek areal, dialek regional, utawa dialek geografi*. Saben pawongan ana ing sajroning *dilaek* kang padha, senajan pawongan mau nduweni *idiolek* kang beda-beda nanging nduweni ciri kang padha kanggo nengeri yen pawongan mau saka panggenan kang padha amarga *dialek* kang di enggo padha.

3 Kronolek

Kronolek utawa *dialek temporal* yaiku *variasi* basa kang digunakake dening sakelompok sosial ana ing jaman kusus. Contone, renaning basa nalika digunakake ing Tahun seket Masehi lan suwidak pitu Masehi nganti tumekane basa kang digunakake ing jaman sakiki.

4 Sosiolek

Sosiolek utawa *dialek soial* yaiku *variasi* basa kang gumantung saka *status*, *golongan*, lan *kelas sosial*. Pambeda kang unja yaiku pilahane tetembungan lan reroncening tetembungan uga *pelafalan*. Pawongan kang sekolahe dhuwur beda karo pawongan sing sekolahe mung sakmadya. Anane bedane penggaweyan, *profesi*, jabatan, kuwi kabeh kang ndadekake faktor pambedane basa kang digunakake.

Saemper karo Variasi basa kang dipangaribawani dening panggaweyan, tingkatan lan golongan, mula tuwuh maneh perangan *variasi-variasibasa* kang umum ana ing bebrayan, kaya dene *Akrolek*, *Basilek*, *Vulgar*, *Slank*, *Kolokial*, *Jargon*, *Argot*, lan *Ken* (Chaer, 2009:66-68).

Variasi basa kang tuwuh amarga anane status sosial kang beda kang sepisan yaiku *Akrolek*, tegese *variasi sosial* kang di anggep luwih dhuwur lan *bergengsi*. Contone basa bagongan kang kulina digunakake pawongane bangsawan utawa priyayi ning krana. Banjur kapindo yaiku *basilek* tegese *variasisosial* kang dianggep kurang *bergengsi*, lan disawang rada asor. Yen *vulgar* yaiku *variasi sosial* kang ciri-cirine bisa di deleng kanggo para panganggo basa kang pendidikane mung sakmadya, malah isa uga kurang pendidikane. Kang diarani *slank* yaiku basa

sosial kang asipat kusus lan ora umum dikanggokake masyarakat (fungsine disingitne). *Kolokial* yaiku basa kang digunakake ning srawungan sabendina, tanpa anane paugeran kang ngiket. Contone *dok* “*dokter*”, *let* “*letnan*”, *trusah* “*tidak usah*”, lan sapanunggalane. *Jargon* yaiku basa kang digunakake kelompok kusus kayata *montir*, *didongkrak*, *dices*, lan sapanunggalane. *Argot* yaiku basa kang winates amarga *profesi* kusus kang asipat *rahasia*. Contone basane copet, “barang” tegese “mangsa”, “kacamata” tegese “polisi” yen ana ing ndunyane sopir taxi area Surabaya, “nanas” tegese “ana cegatan Polisi”, “sepuluh ewu” tegese “ana prampok”. *Ken* yaiku renaning basa kang kusus lan nadane melas ngemu pangajab, biasane digunakake wong ngemis.

Variasi basa iki ngrembug pekara pribadhine peutur kayata umur, pendhidhikan, jinis kelamin, pakaryan, kahanan sosial ekonomi lan sapiturute. Variasi basa adhedhasar panganggone yaiku *fungsiolek* teges variasi basa sng nyangkut keperluan lan bidang apa sing dianggo.

2.6 Owahe Basa

Ana ing kahanan kang beda, akeh kelompok-kelompok masyarakat kang caturan nanging nduweni basa lan budaya kang beda, mula saka sesrawungan iki bakal nuwuhake owahing basa. Basa kang owah mau bisa dideleng ing pawongan panganggo basa mau, yen penutur mau nggunakake siji utawa luwih basa kanggo caturan, mula pawongan mau wus nggunakake *campur kode*. Nanging yen penutur mau ndadekake peralihan basa saka basa siji menyang basa kang beda mula diarani *alih kode*.

2.7 Unggah-ungguh Basa

Unggah-ungguh basa disebabake panganggone adhedhasar *tingkat sosial* masyarakat. Ana ing basa Jawa diarani undha usuk basa. Yen ana ing Basa Jawa wernaning basa kaperang amarga anane undha usuk basa, kang dumadi amarga wernane sosial Budaya Jawa. Bab kang nglandhesi anane undha usuk basa yaiku *status sosial* pawongan kang di ajak guneman. Kaya dene panemune Poedjasoedarma ing Sasangka (2010:15-16) ngandharake yen unggah ungguh Basa Jawa kuwi di perang dadi telu, yaiku: (1) ngoko, (2) krama, lan (3) madya.

2.9 Landhesan Teori

Kanggo nganalisis panliten iki panulis nganggo teori *alih kode*, panliten iki nganggo teorine Basir (2010:76) kang ngandharake yen *alih kode* ora mung basa siji ing basa liyane, nanging uga merga saka *varianantar ragam* antar dialek, lan uga *antar* basa.

Dene *campur kode* ing panliten iki, uga nggawe teorine Basir (2010:79) kang ngandharake yen ta *campur kode*, yen di sawang saka *nilai aspek "kontribusi"*, di perang dadi loro, yaiku (1) *campur kode positif*, lan (2) *campur kode negatif*.

Sejene mau Chaer (2004:81) ngandharake ragam basa di perang dadi rong pandhangan yaiku: (1) ragam basa utawa variasi basa kasebabake amarga ana keragaman sosial penutur lan keragaman fungsi basa mau dhewe, yenta panutur basa kuwi kelompok sing beda-beda merga suku, status sosial lan pakaryane, (2) ragam basa utawa variasi basa wis ana ing interaksi ing masyarakat. Variasi basa utawa ragam basa dideleng saka

adhedhasar panutur di perang dadi patang wujud yaiku: (1) *idiolek*, (2) *dialek*, (3) *kronolek*, (4) *sosiolek*. Variasi basa adhedhasar panganggone yaiku *fungsi*lek. Sejene mau Uhlenbeck (ing Chaer, 1995:52) merang variasi basa Jawa dadi telu, yaiku krama, ngoko, lan madya.

Banjur kanggo nganalisis alih kode panliti nganggo teorine Soewito (ing Chaer, 1995:150) mbedakake anane rong jinis alih kode yaiku alih kode intern lan alih kode ekstern.

Campur kode kaanalisis nganggo panemune Kachru lan Thelender (ing Basir, 2002:64) menawa campur kode nduweni teges *proses* migunakake rong basa utawa luwih kanthi nglebokake unsur-unsur basa siji menyang basa liya saklausa sing padha. Campur kode di perang dadi rong jinis yaiku campur kode positif lan campur kode negatif. Campur kode positif nduweni maksud kanggo biyantu unsur basa liya sing digunakake kaya apa anane. Campur kode negatif yaiku wujud njupuk lan migunakake unsur basa liya, nanging ing basa sing digunakake ana unsur tetembungan sing gathuk, produktif lan representatif. Campur kode negatif nduweni sipat sing ngrusak basa kasebut amarga basa sing digunakake saka basa liya sing ana gantine.

3.METODE PANLITEN

3.1 Ancangan Panliten

Panliten kaya mangkene iki diarani panliten *kualitatif*, kaya kang diandharake Mahsun (2005:233) yen panliten *kualitatif* kuwi nduweni tujuan mangerteni fenomena sosial uga fenomena *kebahasaan* sing lagi di teliti.

Jroning panliten basa bakal ana telung tahapan, yaiku: (1) Ngumpulake data, (2) analisis data, lan (3) asiling analisis data (Sudaryanto ing Mahsun, 2005:74). Mahsun, (2005:29) yen lakune panliten basa miturut tahapane diperang dadi telung bageyan, yaiku: (1) Persiapan sadurunge panliten (*prapenelitian*). (2) Pelaksanaan panliten, lan (3) Panulisan laporan panliten.

Metode *deskriptif kualitatif* yaiku panliten kang mung adhedhasar kasunyatan kang *empiris* tuwuh lan kedadeyan saka sumbering omongan utawa penutur (Sudaryanto, 1993:62). *Deskriptif kualitatif* amung dumadi saka rong tembung yaiku deskriptif lan kualitatif. Deskriptif nduweni sipat nuntun supaya panaliten kang dilakoni mung adhedhasar kasunyatan-kasunyatan lan fenomena-fenomena empiris sing urip lan ngrembaka ing pribadi penutur, saengga kang dadi asile yaiku pesen-pesen awujud basa minangka paparan kang apa anane. Tembung kualitatif minangka metodhe kang nggunakake data awujud rincian tetembungan, dudu awujud angka, sing teknik panulisane nggunakake statistik.

3.2 Objek lan Subjek Panliten

Objek ing panliten iki yaiku basa sing dianggo para BSP nalika transaksi, kulak warta lan uga promosi. Banjur subjeke yaiku para BSP kang ana ing Pasar kasebut, uga ora nglirwakake anane wong tuku.

1.3 Teknik Pangumpulake Dhata

Ngumpulake dhata ing panliten yaiku ngumpulake sakabehe dhata kang diperlokake sarta menahi gambaran saka aspek kang bakal diteliti. Ngumpulake dhata ing panliten iki nggunakake teknik

rekam, simak lan catet. Panliti nggunakake teknik simak yaiku kanthi nyimak samubarang solah bawa lan guneman, saha ukara, banjur tetembungan kang digunakake dening para PKP.

1.4 Sumber Dhata

Sumber dhata ing panliten iki yaiku Dhata kang arupa tetembungan lan uga ukara-ukara para Blantik Sapi Pujon (BSP) nalika dol tinuku Sapi, promosi lan uga kulak warta reregan Sapi kang manggon ana ing Pasar sapi Pujon ing Kecamatan Pujon Kabupaten Malang.

3.5 Teknik Analisis Dhata

Tahap-tahape yaiku: (1) Ngumpulake dhata kang ana, (2) Pemahaman dhata dilebokake kanggo mahami dhata kang didadekake obyek panliten. Pemahaman dhata digunakake supaya kepenak carane ngolah dhata. (3) Ngonceki siji-sijine "*nyeleksi*" sakabehe dhata, hasil nyatet, ana ing kene panliti nyeleksi dhata kang akeh ngandhut *alih kode*, *campur kode* lan *variasi* basa. (4) *Klasifikasi* lan *kodifikasi*. *Klasifikasi* dhata yaiku nggolongake dhata kanthi adhedhasar tertamtu kang wus digawe dening panliti. Kang kang wus ana dikelompokake kanthi prekara-prekara panliten yaiku *alih kode* lan *campur kode* lan uga *variasi* basa. Yen *konsifikasi* data yaiku menahi kode-kode ing data panliten kang trep kanthi jenis kelompokane lan masalah sajroning panliten. (5) Ngalalisis dhata yen wus dklasifikasikne dhata dipisah kang cocog kanthi tataran ngenani masalah kang ana, banjur dhata dibacutke dianalisis kanggo njawab rumusan prekara kang dadi kawigatenane panliten iki.

3.6 Prosedur Panliten

Mahsun (2005:31) Uga ngandharake yen babagan ngenani panliten basa bisa di perang miturut tahapane. Tahapan mau di perang dadi telu, yaiku: (1) prapanaliten, (2) nglaksanakake panaliten, (3) nulis laporan asil panliten.

Tahap ngleksakake panliten

3.7 Palapuran Asile Ngolah Data

Asiling data kang paling pungkasan yaiku sawise nganalisis dhata lan menehi dudutan marang penganalisan kasebut. Blantik Sapi ning Pasar Pujon, nuduhake wujud basa kang ana, model basa *promosi* nalika wujud tetembungan nalika nandani dadine *transaksi* dol tinuku. Asil *analisis* iki bakal diudhari kanthi menehi kode kang cocog tumrap teori *alih kode* lan *campur kode*.

4. PRATELAAN ASILING PANLITEN

4.1 Saklebatan Ngenani Blantik Sapi ana ing Pasar Kewan Kec. Pujon Kab. Malang

Tlatah Malang misuwur kanthi aran Kutha Apel. Panguripane masyarakat ana ing kutha Malang kagolong maju “*berkembang*”. Akeh pawongan saka njabane tlatah Malang padha golek sandhang pangan ning Kutha kasebut. Maneka warna panggaweyan kang ditandangi. Ana sing dagang panganan, dadi pegawe, nyopir angkutan, tukang becak, nganti ana sing bisa dadi juragan sayur lan buah uga sapanunggalane.

Kanthi panliten kang ditindakake nalika isih ngumpulke dhata, panggenan Pasar Kewan mau manggon ning Kec Pujon, Desa Pujon. Penere ana ing tengahe kampung, nanging isih ana lemah kosong

amba ana ing ngarepe Pasar Sapi kasebut. Oleh sakulone *Taman Makam Pahlawan* lan ing lore Pasar Pujon. Panggene pener yen dienggo Pasar kewan amarga rada mlebu saka dalan gedhe, dadi aman lan ora bahaya nalika ngedhuk ngunggahne Sapi.

4.2 Ragam Basa

Masyarakat kang ora homogen lan pakaryan uga tingkat pendhidhikan kang maneka warna, njalari tuwuhe ragam basa. Ragam basa kang digunakake dening masyarakat BSP, yaiku anane renane ragam basane wong dagang, ana ragam basa transaksi, promosi, panganyang, basa abang-abang lambe, kang nggunakake ragam ngoko, madya lan krama lan ragam campuran. Adhedhasar saka andharan ing ndhuwur, panliti arep ngandharake siji mbaka siji ragam basa kang digunakake dening masyarakat BSP.

4.2.1 Ragam Basa Transaksi

Ragam basa transaksi yaiku maneka warna lan variasi basa kang dianggo dening BSP kanggo mayokake dagangane. Transaksi yaiku sawijining solah bawa dadenan dagangan, utawa *pembayaran*. Sebabe uga maneka warna panganggone ragam basa transaksi. Dening panliti wis diklasifikasi menyang kelompoke dhewe-dhewe.

4.2.1.1 Ragam Ngoko

Ragam ngoko minangka ragam basa kan paling unja dianggo dening BSP. Ing paclathone wong Jawa, basa ngoko bisa nuwuhake rasa rumakete kekancan. Amarga ora ana watesan umur, jinis kelamin lan uga status.

4.2.1.2 Ragam Ngoko-Krama

Ragam transaksi ngoko-krama ing masyarakat PSP nduweni tujuwan kangge ngormati pawongan seje, kayata padha-padha Blantik sing durung sepira akrab lan jarang kepethuk ing PSP. Ragam krama nduweni ciri yaiku yen ana salah sawijning tembung krama utawa luwih ing antarane tembung ngoko saben saukara. Ragam krama beda karo ragam ngoko, ragam krama basane luwih alus lan luwih ketara ngajeni, senajan basane mau campur basa ngoko.

4.2.1.3 Dialek Malangan

Dialek Malangan kulina dianggo dening masyarakat sakiwa tengen tlatah Malang. Dialek malangan uga kedaayan saka bedane panggenan, wektu, beda panggenane basa, kahanan lan bedane situasi sosial. Dialek malangan meh memper karo dialek surabayan, nanging ora satus persen padha, tetep ana bedane.

4.2.2 Ragam Basa Promosi

Basa *promosi* yaiku sawijining guneman kang di enggo blantik sapi nalika nawakake dagangane marang wong kang bakal nuku. Basa kang dienggo kudu bisa narik kawigaten *produsen*, lan *komunikatif*.

4.2.2.1 Ragam Ngoko

Lumrahe wong tawa dagangan pancen ya luwese ngangge tembung ngoko,

4.2.2.2 Ragam Ngoko-Krama

Senajan panganggone basa promosi nggunakake ragam ngoko krama ora unja, nanging uga isih ditemoni pawongan-pawongane BSP kang nggunakake basa kasebut.

4.2.2.3 Ragam Ngoko-Indonesia

Ragam basa Indonesia tumrape masyarakat Indonesia kuwi minangka basa keloro sawise basa dhaerah sing dianggo saben dina. Mula ora mokal yen saben pawongan lan saben panggenan panliti ngaweruhi basa Indonesia dicakake ing pasrawungan saben dina.

4.2.2.4 Ragam Dialek Sundha

Ragam dialek uga di temoni ing ragame basa promosi ing PSP. Nanging dialek ning kene ora satus persen dianggo dening masyarakat PSP, amung sadarma guyonan lan narik kawigaten *pembeli*.

4.1.3 Ragam Basa Kang Mung Abang-abang Lambe

Sejatine basa kan mung abang-abang lambe iki ora adoh karo basane wong gojegan lan ngrayu. Basa iki ora mung kanggo ngrayu bae, nanging ing jagading dol tinuku abang-abang lambe kasebut penting amarga kanggo luwih rasa guyub lan raket. Kanggo mecahke suasana nalika mari nyang-nyangan nanging ora cocog regane, supaya ora dadi penggalih ning atine pawongan kang tuku mau.

4.3 Alih Kode

Alih kode kuwi kedadeyan saka malihing ragam basa ing ragam basa liyane. Alih kode ora mung winates saka basa siji menyang basa liyane ning bisa uga ana prastawa malihing antaraning varian, antaraning ragam, antaraning dialek, uga antaraning gaya basane.

4.3.1 Alih Kode Intern

Alih kode intern yaiku basa kang gumathuk karo basa dhewe. Alih kode uga kedadeyan saka basa daerah ing basa Indonesia (Bahasa Nasional) lan uga bisa basa Jawa menyang basa Inggris lan

sapiturute. Kaya dene anane dhata kang ana ing panliten *Ragam Basa Blantik Sapi ing Pasar Kewan Kecamatan Pujon Kabupaten Malang* kasebut.

4.3.1.1 Alih Kode Krama-Ngoko

Ing ndunyane masyarakat BSP guneman apa wae bisa di tanpa mitra wicara. Maneka warna basa kang dianggo, tumrape alih kode intrn uga ana ing dhata ragam basa Bantik Sapi ing Pasar Kewan Kecamatan Pujon Kabupaten Malang iki.

4.3.1.2 Alih Kode Ngoko-Krama

Anane alih kode basa ngoko lan krama

4.3.1.3 Alih Kode Basa Indonesia-Basa Jawa

Data sakbanjure awujud saka basa Indonesia-basa Jawa. Supaya ngerti kepriye wujud data.

4.3.1.4 Alih Kode Basa Jawa -Basa Indonesia

Kaya dene kang wus kasebut ing andharan lan landhesan teori ing dhuwur, alih kode intern minangka alih kode saka basa dhaerah ing basa nasional (Indonesia).

4.3. 2 Tujuan Alih Kode

Ing kedadeyane dol tinuku ana ing Pasar Sapi, tujuan alih kode kaperang dadi loro, yaiku (1) nyindir lan mantebake maksud, (2) pangarepe gampang dipahami.

4.3.2.1 Nyindir lan Mantebake Maksud

4.3.2.2 Pangarepe Gampang Dimangerteni

4.3.3 Sebab-sebab Alih Kode

Saka analisis data ing dhuwur iku, mula sabab musababe alih kode bisa kaperang dadi rong alasan, yaiku: (1) petutur, (2) owahe topik cecaturan. Supaya ngerti, andharan ing ngisor iki bakal njlentrehake ngenani alasan sing nyebabke alih kode kanthi data panyengkuyunge.

4.3.3.1 Penutur

Petutur minangka pihak siji kang miwiti cecaturan, uga bisa dadekake alih kode ing pasar sapi.

4.3.3.2 Mitra Tutur

Petutur minangka pihak siji kang miwiti cecaturan, uga bisa dadekake alih kode ing pasar sapi iki.

4.3.4 Alasan Alih Kode

Saka dhata kang wus cumawis, bisa kadudut yen alasan alih kode bisa kedaden krana: (1) panegesing masalah, (2) salah konsep/pakulinan, (3) guneman ora langsung. Ing data (3), ngandharake yen panegesing masalah, ing cecaturan iku prekara reregan sapi kabukten ing ukara nepaki pasa ngeten niki regane sapi napa awon? lan Murah, malah pasa iku murah, tapi sapi daging iki larange nemen. Prekara kang dadi punjere prakara yaiku tembung murah.

4.4 Campur Kode

Campur kode ditegesi panggunane kode kanti campur-campur. Ing panliten iki, campur kode uga kaperang dadi rong wujud, yaiku (1) campur kode intern, lan (2) campur kode ekstern.

4.4.1 Campur Kode Intern

Campur kode intern minangka campur kode saka basa daerah ing basa nasional (Indonesia), banjur campur kode ekstern minangka campur kode saka basa daerah utawa Indonesia ing basa asing.

4.4.1.1 Campur Kode Bahasa Jawa-Bahasa Indonesia

Kaya dene kang wus kasebut ing dhuwur, campur kode intern minangka owahing basa saka basa daerah ing basa Indonesia.

4.4.1.2 Campur Kode Ngoko-Krama

Sakabehe data ing dhuwur mau, bisa di dudut yen data mau campur kode intern.

4.4.1.3 Campur Kode Ragam Ngoko-Ragam Dialek Malangan

Sakabehe dhata ing dhuwur mau, bisa kadudut yen dhata mau minangka campur kode intern. Ing pasar iku, sakabehe blantik pancen basa indhuke nganggo Jawa.

4.4.1.4 Campur Kode Ragam Krama-Ragam Dialek Malangan

Ing pasar kuwi, sakabehe blantik pancen basa umume Basa Jawa. Nanging saben blantik ora sadhar yen tetembungane mau wus ndadekake campur kode. Ing ngisor iki saperangan dhata kang nuduhake campur kodhe intern basa Jawa amarga ana pengaruhe dialek.

4.4.2 Campur Kode Negatif

Biasane, blantik sapi yen ngomong mesti tanpa aturan tata basa kang tepak, amarga manggone uga ana ing Pasar, dadi ora ana aturan kang ngiket Basa. Penting basa mau bisa di mangerteni dening mitra wicara. Blantik kuwi biasane ora sadhar yen ukarane iku wis peranganane campur kode. Ukara-ukara mau dadi ora

baku amarga wis kaseselan tembung, becik Indonesia utawa Jawa. Mula, campur kode kang awujud panyeseling tembung iki kaperang dadi telu, yaiku panyeseling tembung Indonesia, Jawa, lan istilah asing utawa Inggris.

4.4.2.1 Campur Kode Ragam Ngoko-Basa Indonesia

Basa Indonesia (BI) ing panliten iki minangka dadi sasaran utawa objek basa para blantik kanggo ngrusak basa jawane nalika caturan.

4.4.2.2 Campur Kode Ragam Ngoko-Krama

Seselan tembung basa Jawa ngoko (BJN) ana ing panganyang reregan Sapi,

4.4.2.3 Campur Kode Ragam Ngoko-Basa Arab

Ing Pasar Sapi, peneliti uga nemokke data campur kode kang awujud seselan tembung basa asing (BA).

4.5 Pamilihing Tembung

Panliten iki ngandharake ngenani ngenani pamilihing tembung sing dianggo dening para BLS guneman marang kanca lan uga marang wong tuku.

Pamilihing tembung-tembung iki minangka tembung sing di pilih nduweni maksud, yaiku supaya ketok yen panutur mau pinter basa, supaya wong liya bisa kapikut, lan supaya wong liya bisa kesengsem tumrap dagangane.

4.5.1 Tembung Rangkep B.Krama-B.Indonesia

Panyeseling tembung basa Indonesia (BI) kagandheng basa Jawa krama (BJK)

4.5.2 Tembung Rangkep Ngoko-B.Indonesia

Kanthi guyon ana tembung '*sakjuraganya*'. Tembung iki kedaden saka basa Jawa ngoko ketambahan Indonesia. Yen dideleng saka asale, tembung iki dhasare saka '*juragan*' banjur ketambahan panambang Indonesia '*nya*' (sak+juragan+nya). Tembung mau salah kaprah, nanging malah wus dadi bahan gojeg tumrape bebrayan ndesa. Kaya data ing ngisor iki. Nalika di weruhi sawijining *SPG (Sales Promotion Girl)* nawakake dagangane arupa omben *energi* ing jroning Pasar Sapi.

BAB V

PANUTUP

5.1 Dudutan

Adhedhasar saka analisi kang wis ditindhakake marang BLS ing Pasar Pujon, wujud alih kode lan campur kode sing dianggo yaiku, ragam basa sing digunakake nalika caturan, kulak warta lan uga promosi.

Ragam basa kang diangggo yaiku ragam basa campuran kayata nalika transaksi ana ragam ngoko, lan ragam ngoko-krama. Ragam basa nalika Promosi yaiku, Ragam ngoko, ragam ngoko-krama, ragam ngoko-indonesia. Banjur ana tetembungan kang mung awujud abang-abang lambe lan uga ana campuran dialek dhaerah kayata dialek malangan lan dialek Sundha.

Wujud alih kode sing digunakake dening para blantik sapi, yaiku Alih kode intern kang nggunakake ragam krama ngoko, ragam ngoko krama, ragam basa Indonesia basa Jawa, ragam basa Jawa basa Indonesia. Sebab-sebab alih kode yaiku penutur lan mitra tutur. Alasan anggane nggunakake alih kode yaiku kepingin *menyesuaikan diri*, lan pengarue abang-abang lambe. Uga tujuwan anggane masyarakat BLS nggunakake alih kode

yaiku, kepingin nyindir mitra tutur, negesake maksud tartamtu lan *prestise*.

Wujud campur kode kang dianggo dening para blantik sapi yaiku campur kode negatif yaiku ragam ngoko basa Indonesia, ragam ngoko-krama, ragam ngoko arab. Banjur campur kode intern yaiku basa Jawa basa Indonesia, ragam ngoko krama, ragam ngoko dialek malangan lan ragam krama dialek malangan. Alasan nggunakake campur kode yaiku, ora ana tembung utawa ungkapan liya, lan ngganti basa kang ora kena dibasakake. Tujuwane yaiku, supaya nggampangake mitra tutur ngerteni karepe penutur, menahi swasana sing santai lan uga nuduhake *prestise*.

5.2 Pamrayoga

Panliten iki isih adoh saka tembung sampurna amarga amung diwatesi nliti ing unsur ragam basa, alih kode lan campur kode sajroning srawunge masyarakat BLS. Saka kasunyatan ing dhuwur mau, para blantik kudu bisa menahi patuladhan kang becik kanggo mitra kerjane. Yen blantik mau ing gunemane isih kurang pas, mula aja sakepenake dhewe ngarani pawongan maukagolong kang ora duwe budi pekerti.

Mula saka prastawa kasebut saran kanggo blantik ing panaliten iki yaiku supaya para blantik khusus blantik kang nganggakake basa Jawa kudu bisa ngati-ati yen guneman marang sapa wae. Yen blantik iku bisa ngati-ati, basa iku kurang luwih 70% ora bakal rusak. Pancen ora salah yen basa sing salah kaprah mau dianggo ing guneman, nanging yen dianggo ing sabendinane, ora mokal yen basa iku ora bisa ngrembaka ing nuswantara mligine tanah Jawa. Ngomong ngenani basa, basa Jawa minangka basa sing paling akeh problematik utawa masalahe. Masalah kuwi

salah sijine ngenani alih kode lan campur kode kayata ing panaliten iki. Mula ing panaliten iki, saran kanggo sakabehe supaya bisa njaga basa daerah (Jawa) lan nganggo basa iku kanthi cocog karo panganggone.

KAPUSTAKAN

- Basir, Udjang Pr. 2002. *Sosiolinguistik Pendekatan Kajian Bahasa Lisan*. University Press UNESA
- Chaer, Abdul, Leonie Agustina. 1995. *Sosiolinguistik Suatu Pengantar*. Jakarta: PT. Rineka Cipta
- Keraf, Gorrrys. 1987. *Komposisi*. Jakarta: Nusa Indah
- Mahsun. 2005. *Metode Penelitian Bahasa*. Jakarta: PT. Raja Grafindo Persada
- Basir, Udjang Pr. 2002. *Sosiolinguistik Pengantar Kajian Tindak Berbahasa*. Surabaya:UNESA
- Basir, Udjang Pr. 2010. *Pengantar Kajian Tindak Berbahasa, Konsep, Teori, Model Pendekatan & Fakta Bahasa*. Surabaya: Bintang
- Chaer, Abdul. 2004. *Sosiolinguistik Suatu Pengantar*. Jakarta: PT. Rineka Cipta
- Chaer, Abdul & Leoni Agustina. 1995. *Sosiolinguistik Perkenalan Awal*. Jakarta: PT. Rineka Cipta
- Depdikbud. 1996. *Kamus Besar Bahasa Indonesia*. Edisi Kedua. Jakarta: Balai Pustaka
- Mahsun. 2005. *Metode Penelitian Bahasa Tahapan Strategi, Metode & Tekniknya*. Edisi Revisi. Jakarta: PT. Raja Grafindo Persada
- Keraf, Gorrrys. 1984. *Diksi dan Gaya Bahasa*. Jakarta: PT. Gramedia
- Rohmah, Nikmatur. 2007. *Gaya Bahasa Jawa KH. Jamaludin Ahmad*.
- Skripsi yang tidak dipublikasikan. Surabaya: UNESA
- Sudaryanto. 1993. *Metode dan Aneka Teknik Analisis Bahasa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press
- Sutarto. 2009. *Ragam Basa lan Panganggone Bocah Balita ing Surabaya*. Skripsi yang Tidak Dipublikasikan. Surabaya: UNESA
- Tarigan, Guntur H. 1998. *Pengajaran Kedwibahasaan*. Bandung: Angkasa
- TIM Penulis. 2007. *Buku Panduan, Penulisan Skripsi Fakultas Bahasa dan Seni*. Surabaya: UNESA
- Chaer, Abdul. 2009. *Psikolinguistik Kajian Teoritik*. Jakarta: PT. Rineka Cipta
- Sasangka. 2010. *Ungguh Ungguh Basa Jawa*. Yogyakarta: Gama Media
- Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: Remaja Rosda Karya
- Nasucha, Yakub Dkk. 2006. *Bahasa Indonesia Untuk Penulisan Karya Tulis Ilmiah*. Yogyakarta: Media Perkasa
- Poedjosoedarmo Dkk.1979. *Morfologi Bahasa Jawa*. Jakarta
- Chaer, Abdul. 2008. *Morfologi Bahasa Indonesia Pendekatan Proses*. Jakarta: PT. Rineka Cipta

Kushartanri Dkk. 2005. *Pesona Bahasa
Langkah Awal Memahami
Linguistik*. Jakarta: PT. Gramedia
Pustaka Utama

